

ВПЛИВ ОСОБЛИВИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ НА ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ТА ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Станіслав ЩОКА

*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Іван ПЕРЕШ

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Особливі правові режими, які передбачені законодавством України, зокрема, воєнний стан, надзвичайний стан та зона надзвичайної екологічної ситуації, суттєво впливають на реалізацію прав і свобод людини. Застосування цих режимів передбачає тимчасові обмеження або трансформацію правових відносин між громадянами, державою та іншими суб'єктами правовідносин, що можуть вплинути на реалізацію фізичними та юридичними особами конституційних прав, свобод та інших законних інтересів. Такі режими, хоча і спрямовані на забезпечення громадського порядку та національної безпеки, нерідко викликають суспільний резонанс через загрозу надмірного втручання в особисте життя. Дослідження впливу цих режимів є досить актуальним, оскільки такі обставини часто супроводжуються загрозою порушення основоположних прав людини. Водночас важливо враховувати як історичний досвід цієї проблематики, так і міжнародні стандарти, щоб всебічно забезпечити баланс між інтересами держави та правами особи.

Аналіз історичних прикладів особливих правових режимів дозволяє краще зрозуміти механізми впровадження та наслідки таких заходів у різних країнах. Наприклад, під час воєнного стану в Польщі 1980-1981 років було впроваджено низку обмежень прав людини. Зокрема, телефонні лінії знаходилися під контролем, аеропорти були закриті, а пошта підлягала цензурі. Крім того, вводилася комендантська година, що суттєво обмежувало пересування громадян, та суворо

контролювалася діяльність засобів масової інформації¹. Ці заходи мали на меті забезпечення державної стабільності, проте викликали значні суспільні суперечки через порушення основних прав і свобод.

Іншим прикладом є надзвичайний стан у США після трагічних подій, спричинених терористичними актами 11 вересня. Закон «Про об'єднання та зміцнення Америки шляхом надання відповідних інструментів для перехоплення та протидії тероризму» від 2001 року надав уряду розширені повноваження у сфері національної безпеки. Це включало моніторинг висловлювань, які могли бути класифіковані як загроза національній безпеці². Хоча закон прямо не обмежував свободу слова, він суттєво змінював рамки оцінки висловлювань через розширення програм стеження та боротьбу з терористичними загрозами. Очевидно, що впровадження таких заходів могло опосередковано впливати на сприйняття свободи слова в суспільстві.

Важливої уваги заслуговують карантинні обмеження в зонах надзвичайної екологічної ситуації, що були впроваджені під час пандемії COVID-19. Ці заходи, спрямовані на стримування поширення вірусу, мали значний вплив на порушення права на працю та економічну ситуацію загалом. Зокрема, рівень зайнятості у цивільному секторі скоротився на 7,1 %, що спричинило суттєве зростання безробіття та завдало серйозних збитків ринку праці³. Вищезазначені приклади демонструють, що впровадження особливих правових режимів, хоча й мають на меті захист інтересів держави та громадян, але можуть призводити до порушення прав людини, що потребує ретельного аналізу.

Особливі правові режими є важливим інструментом захисту суспільного порядку та безпеки й потребують чіткого нормативно-правового регулювання як на національному, так і міжнародному рівнях, коли мають місце будь-які відхилення від нормальних правових стандартів, що передбачено ст. 2 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права⁴. Вони визначаються положеннями національного законодавства різних держав та міжнародними документами, які мають на меті підтримання суспільного порядку, гарантування національної безпеки та захист здоров'я громадян. Приміром, в Україні, згідно зі ст. 64 Конституції, передбачено, що в умовах воєнного або надзвичайного

¹ The Introduction of Martial Law in Poland. European Network Remembrance and Solidarity. URL: https://enrs.eu/article/the-introduction-of-martial-law-in-poland?utm_source=chatgpt.com

² Міністерство юстиції США. The USA PATRIOT Act: Preserving Life and Liberty. URL: <https://www.justice.gov/archive/ll/highlights.htm>

³ Рівень безробіття у світі продовжує зростати – FT. Дзеркало тижня. URL: <https://zn.ua/ukr/WORLD/riven-bezrobittja-u-sviti-prodovzhuje-zrostati-ft.html>

⁴ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Пакт від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043

стану можливе тимчасове обмеження прав і свобод людини⁵. Щодо міжнародних актів, варто зазначити, що Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, яка набрала чинності в Україні у 1997 році, у ч. 1 ст. 15 передбачає, що під час військових дій або суспільної небезпеки, яка загрожує нації, держава може відступати від своїх зобов'язань за Конвенцією⁶.

Водночас ці положення не дозволяють обмежувати основоположні права людини, оскільки існує їх невід'ємний перелік, який не може бути обмежено навіть за умов дії особливих правових режимів. До цього переліку належать, зокрема, право на життя, право не бути підданим нелюдському або принижуючому гідність поводженню чи катуванню, право на заборону рабства і примусової праці, право на компенсацію шкоди, спричиненої протиправними рішеннями або вчинками державних органів чи їхніх посадових осіб, з відшкодуванням за кошти державного бюджету чи місцевого самоврядування, право на працю, право на професійну правничу допомогу, право вважатися невинуватим, поки вина не доведена у встановленому законом порядку та інші.

Таким чином, особливі правові режими відіграють важливу роль у забезпеченні громадського порядку, національної безпеки та охорони здоров'я. Вони є ваговою складовою правової системи, що дозволяє державам оперативню реагувати на виникаючі виклики та загрози. Разом із тим застосування таких режимів потребує ретельного балансу між захистом державних інтересів і дотриманням прав та свобод людини. Аналіз історичних та сучасних прикладів впровадження особливих правових режимів свідчить, що їхні наслідки часто мають складний характер, бо, з одного боку, ці режими сприяють стабілізації ситуації, а з іншого – можуть призводити до обмеження основоположних прав громадян, викликаючи суспільний резонанс.

У даному контексті важливим є дотримання офіційно закріплених стандартів та принципів, що забезпечують непорушність основоположних прав і свобод людини, навіть за умов дії особливих режимів. Зокрема, право на життя, заборона катувань, рабства, право на справедливий судовий розгляд та ряд інших – залишаються непорушними незалежно від правового стану. Отже, для ефективного функціонування особливих правових режимів необхідний чіткий порядок нормативно-правового регулювання, що враховуватиме як національну специфіку, так і міжнародні зобов'язання держави. Це дозволить мінімізувати ризики порушення прав і свобод людини, а також забезпечити прозорість й обґрунтованість рішень у надзвичайних ситуаціях.

⁵ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

⁶ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнародний документ від 04.11.1950 р. Закон України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text